

IVN GRONINGEN-HAREN

Instituut voor natuureducatie en duurzaamheid

ivn

Jaargang 44 n° 1

2020-1

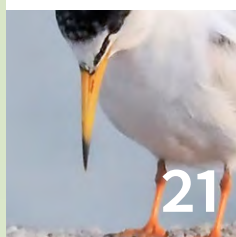
Groeningen
voor natuur in en om de stad

8

12

21

Inhoudsopgave

Natuurquiz	7
Actief in de buurt – Moerasschildpadden in het Noorderplantsoen	8
Natuur in de stad – SES wordt GES	11
Kind in natuur – Van schooltuin naar Groene Leerlijn	12
Beestjes kijken met Henk Dikkema – Neushoornvogels	13
Natuur in de buurt – Ecologische Heemtuin Stadspark Groningen	14
Boekbespreking – Atlas van Nederland in het Holoceen	16
In de mode: wildplukken	17
Fotogedicht	18
Het interessante leven van ... de gewone regenworm	20
Verhalen onderweg – De Dwergstern	21

Agenda voorjaar/zomer 2020

Za 18 januari	Wandelexcursie Grollo, vogels
Di 28 januari	Lezing Kerstvloed 1717
Zo 23 februari	Op zoek naar de lente in het Winterbos
Wo 26 februari	Lezing Frieseveen, natuurgebied tussen Haren en Paterswolde
Maart – mei	Vogelcursus voor (enigszins) gevorderden
Za 14 maart	Excursie Gasterse Duinen, vogels
Do 19 maart	Lezing De Steenmarter!
Za 11 april	Fietsexcursie Hunzedal, vogels
Za 11 april	Excursie Eetbare wilde planten LeRoygebied, Groningen
Za 23 mei	Vogelexcursie Boerenbuitengebied Muntendam
Wo 27 mei	Plantenexcursie Hoornsedijk en Hoornse meer
Za 6 juni	Excursie Westpark, Van Suikerunie-afvalbak tot natuurgebied
Za 20 juni	Excursie Nachtzwaluw, Wateren
Za 27 juni	Excursie Bargerveen, wilde planten

De meest actuele informatie t.a.v. de excursies, cursussen en overige activiteiten die het IVN Groningen-Haren organiseert, is te vinden op de website:
<http://www.ivn.nl/afdeling/groningen-haren>

- Centrale Verwarming

- Gas en Water

- Elektra

- Dak en Zinkwerken

- Sanitair

- Zonne-Energie

Technische Installaties

Rijksstraatweg 94 Haren
 Kieler Bocht 39 Groningen
www.lanting-it.nl

☎ (050) 534 40 65
 Fax (050) 534 37 57
 e-mail: info@lanting-it.nl

Van de penningmeester

Allereerst wil ik alle leden en donateurs een gezond en een gelukkig 2020 toewensen. Een jaar ook waarin we kunnen blijven genieten van een verscheidenheid aan natuur. IVN Groningen-Haren heeft in het achterliggende jaar weer heel veel werk verzet. Een greep uit de veelheid aan activiteiten: Er was de geboorte van de nieuwe werkgroep 'Natuur & meer!' met excursies en druk bezochte lezingen over Spinnen en Zee-spiegelstijging. De Bomencursus van de Wilde Plantenwerkgroep werd wegens succes herhaald en de Vogelwerkgroep liet begin 2019 van zich horen met een succesvolle cursus Vogelgeluiden. Het aantal leden is met mede door deze activiteiten tot 245 toegenomen. 2019 was ook een turbulent jaar. De gemeente Groningen is met Haren en Ten Boer weer een stuk groter geworden, waardoor in de toekomst het IVN ook daar een actieve rol kan spelen. Op het gebied van klimaat- en natuurbeheer was het in het land en de provincie een heftig jaar. Zomaar een aantal begrippen, die bij mij opkomen: Bosbeheer (wel of niet kappen), stikstofbesluiten, Natura2000, vliedschaamte,

'van-het-gas-af', klimaatmarsen en boerenprotesten. Genoeg om over na te denken, want ook in 2020 valt er het nodige te doen. Naast alle negatieve berichten, wordt er door instanties als de Provincie ook getracht met een budget van €500.000, initiatieven te stimuleren om bijv. de otters in Groningen kansen te geven, onderzoek te doen naar de kwaliteit van de Jonge Moerasplassen en de biotopen van de diepe plas-sen (o.a. het Dannemeer) op peil te houden. Maar het blijft dweilen met de kraan open, als er niet op grote schaal maatregelen worden genomen om bijv. de neerslag van stikstof terug te dringen of iets aan de uitstoot van broeikasgas-sen te doen. Daar is een ver-standig en coördinerend lange-termijn-beleid van overheden (rijk, provincies, gemeenten) voor nodig. En daar kunnen wij als IVN een (bescheiden) rol inspelen. Zo werd onlangs een begin gemaakt met de beplanting van de eerste 'Tiny Forest' bij De Held. Op onze website kun je meer over de achtergrond van het begrip Tiny Forest te weten komen. Ook op ons eigen, kleine territo-rium kunnen we heel wat doen. Sinds mijn vrouw en ik 8 jaar gele-

den het hectische Hoofddorp ver-ruilden voor de relatieve rust van Groningen, besloten we gelijk op onze patio-bungalow een 'groen dak' te laten aanleggen. Nu ben ik geregeld op het dak te vinden om te genieten van ons groene 'landgoed', slechts onderbroken door zonnepanelen. Het hele jaar door staat er wel wat in bloei: muurpeper, havikskruid, irissen, Herbstfreude en diverse grassen. In lente en zomer wemelt het er van bijen, hommels, gaasvliegen en slakken. Het dak absorbeert de regen en koelt het huis ook nog eens met zo'n 2°C. Het is ook duurzamer dan een bitumen dak met kiezels. Voor het huis heb-ben we een geveltuintje laten aanleggen. De boomspiegel heb ik zelf beplant met kattenkruid en zenegroen (eigen kosten). De paddestoelen zijn er vanzelf bij gekomen. Een wilde plantentuin, zoals ik vroeger had, zit er van-wege gezondheidsredenen niet meer in. Maar een groenblijvende tuin, aangevuld met wat varens en klimop brengt nog steeds veel leven in de brouwerij. Hoewel er op bijna alle daken in onze straat zonnepanelen liggen, volgen mijn buurtgenoten ons voorbeeld (nog) niet na. Het aantal tegels in de tuinen is juist toegenomen. Kun je zo iets nog wel een tuin noemen?. Daarom blijft het werk van IVN Groningen-Haren brood-nodig en zullen we ook in 2020 onze schouders eronder blijven zetten

Bert Bremer, penningmeester

Verzamelen

Jagers-verzamelaars, daar stammen wij mensen vanaf. Als nomaden op zoek naar gebieden met voldoende voedsel, om te overleven.

Nu nog steeds verzamelen veel mensen van alles; een grote variatie objecten, gekocht of gevonden in de natuur, dood of levend, flora of fauna.

Omringen door dat wat je mooi vindt, waar je blij van wordt en zelf bij elkaar hebt gescharreld. Waar je interesse en nieuwsgierigheid naar uitgaat. Verdieping in iets wat je opvalt om je heen of in kranten, tijdschriften of internet.

Aan mijn voeten liggen ze: veren, steentjes, botjes ... die maak ik schoon en orden ze in potjes, klein en groot. Daar kijk ik regelmatig naar of laat dat sierlijk gekrulde staartveertje van de wilde eend of de wervel van een steur aan ons bezoek zien. Trots, ook op de groene staartveer van de grote Alexander, een van de hoofdrolspelers in het artikel in de vorige Groeningen, gevonden op de slingertrap in het Noorderplantsoen. Ook de redactie verzamelt: ideeën, artikelen, foto's, aankondigingen, om de nieuwste Groeningen weer zo gevarieerd mogelijk te maken. Er werden zo veel pagina's aangeleverd, dat we een keuze moesten maken. We geven aandacht aan dieren, klein en groot; planten en bomen, aantrekkelijk gemaakt met mooie foto's. Een viertal deelnemers schreef hun ervaringen op.

We hopen dat het geheel bevalt. En dat je aan een van de activiteiten van onze werkgroepen zal gaan meedoen. Er is weer een breed aanbod samengesteld: fiets- en wandelexcursies en opnieuw lezingen.

Namens de redactie,
Denise Humalda

Natuurvoedingswinkel

De Wiershoeck

Hét adres voor uw biologische boodschappen

Beijumerweg 20 Groningen

Onze actie-aanbiedingen vindt u op

www.biotoppers.nl

(050)
541 15 15

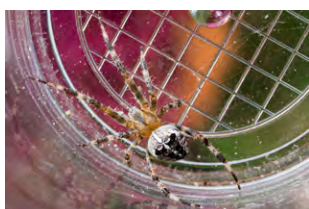
ma t/m wo 8.30 – 18.00
do / vr 8.30 – 19.00
za 8.30 – 17.00

De Wiershoeck
Beijum

www.dewiershoeck.nl

De wondere wereld van de spin

Anna van Beek, Natuur en meer!

Tijdens een van de eerste lessen van de Natuurgidsen-opleiding kregen wij een loepje kado: een 10x18 triplet: klein en handig (om de nek te hangen) en echt voor het betere inzoom-werk. Nooit eerder was het bij mij opgekomen om tijdens natuurwandelingen een loep mee te nemen: een verrekijker, dat wel, om vogels dichterbij te halen... Maar hoe leuk bleek het al meteen te zijn om een loep te richten op bijvoorbeeld korstmossen, bloemstampertjes en meeldraden, dode insecten, een wuivende zeepok, of mosjes! Een wereld van kleuren, structuren en details ging voor mij open, die ik nooit vermoed had toen ik nog voornamelijk kilometers liep te maken door bos en beemd: alsof je plotseling met kabouterblik in een prachtig prentenboek bent beland...

Daarom dus ook meteen opgegeven voor de lezing en daarop aansluitende excursie over spinnen door Eunice Mollema, afgelopen 3 en 7 september. Deze gaf ons eerst een grondige theoretische basis, en daarmee gewapend verzamelden wij ons 's zaterdags in de Appelbergen.

Het regende in het begin, maar dat vergeet je eigenlijk al zodra je je eerste spinnetje (in een loeppotje, heel praktisch) aan het bekijken bent: wat is ie mooi; wat is zo'n piepklein diertje perfect afgewerkt en van handig instrumentarium voorzien door de natuur! De sensatie om opeens oog in oog te staan met de acht (!!) oogjes van een spin: de mond viel mij er letterlijk van open, en ik moest meteen denken aan de constructie die auto's van de parkeercontrole op hun dak hebben, met 12 cameraatjes in het rond op een soort 'geschutskoepel' gemonteerd: krek een spinnenkop!

En natuurlijk gingen wij meteen op zoek naar de door Eunice 'bokshandschoentje' genoemde tastorgaan (palpus) die mannelijke spinnen net voor hun voorpootjes hebben zitten (twee stuks): op de foto zie je het uiteinde hiervan, bulbus genaamd, gevuld met sperma. De spinnenman vermijdt met deze constructie het gevaar door het vrouwtje te worden opgegeten tijdens de paring: hij klimt op haar rug, en insemineert haar van bovenaf reikend naar haar onderkant met dit pootvormige orgaan...

Het weer klaarde op; de zon brak door, er werden steeds meer, en grotere, spinnesoorten ontdekt door de excursie-deelnemers: zelfs de prachtig gekleurde wesp spin ontbrak niet. Ook het met een vlindernet door het struweel vegen leverde een mooie variatie aan spinnen op. Kortom: een heel boeiende en verrassende ochtend, die bewees dat er ook, of misschien wel juist, op de vierkante meter en centimeter een complete natuurfilm te zien valt vlak voor je voeten.

Mannetjesspin met 'bokshandschoenen'

Verslag bomencursus 2019

Jannie Reinders, cursist

We hadden vier avonden theorie bij Terra MBO, een geweldige locatie. En vier buitenlessen over inheemse bomen in het Sterrebos, Appelbergen, Quintusbos en Friescheveen.

Ik sta opnieuw stil bij het ontstaan van de groei van de planten tot wat het nu is. Een geschiedenis van miljarden jaren, leven ontstaan in zee en daarna worden droge gebieden veroverd. Vanuit het 'niets' naar herkenbare struiken en bomen, een proces in een niet te bevatten tijdsbestek.

De bomen zijn de bron van zuurstofafgifte en opname van stikstof, voorwaardenscheppend voor ons voortbestaan. De ene boom houdt van natte voeten, de andere van een droog plekje, andere daar tussen in. Er zijn verschillen waar en hoe de boom kan groeien en wortelen. Is het geen goede plek, dan houdt de boom niet lang stand.

De bladeren en andere restanten composteren en vormen de voedingsbodem voor de bomen en struiken. Bomen zijn een bron van leven voor schimmels, kruiden, dieren. Het is een cyclus, een ecologisch systeem.

Het bos was er voor plant en dier en later ook voor de mens. De mens had ontzag voor het bos. Sommige bomen waren heilig, werden gebruikt als locatie voor de rechtspraak en aanbeden. Er kwam verandering in de omgang en gebruik van het bos toen de mens zich ging vestigen in nederzettingen en bomen gingen kappen voor eigen gebruik. Het bos /de boom werd een gebruiksartikel. Het hout werd gebruikt voor huizen, boten, vuur, papier. De mens bepaalde waar bos werd geplant. Het werden veel productiebossen en monocultuur. In Nederland bestaat nu ongeveer 10% van het landoppervlak uit bos, variërend van opgaand bos, gelijkjarig bos, ongelijkjarig bos en natuurlijk bos. De monocultuur neemt af, gemengde bossen nemen toe.

Door de eeuwen heen is de mens zich bewust geweest van het belang van het bos. Alarmklokken voor het voortbestaan van bossen luiden tegenwoordig hard. We zijn nu zover dat er natuurgebieden worden aangewezen, aangelegd en met elkaar verbonden.

We hebben tijdens de excursies vier gebieden bezocht en verschillende landschapstypes gezien met de daarbij behorende bomen- en struikenpopulatie. Oudere bomen met ondergroei, jonge aanwas, struik- en kruidlagen. We hebben geleerd om met determinatietabellen bladeren en knoppen van bomen te herkennen.

Mij heeft vooral verrast dat:

- de opbouw van een bos zo logisch in elkaar zit, van hoog naar laag, of laag naar hoog. Elkaar de ruimte gevend om te leven en elkaar van dienst zijn. Maar ook het recht van de sterkste, de snelgroeiendste, het beste plekje.
- de fotosynthese stopt bij lage temperaturen. De boom haalt de mineralen uit de bladeren en laat het blad vallen. Nu kan het blad gecomposteerd worden.
- op de inheemse bomen en struiken zoveel dieren worden aangetroffen. Op eik en wilg ruim 400, op de berk ruim 300.

De mens en boom hebben elkaar nodig. Wandelen in een bos, tussen bomen, in de natuur is heilzaam.

IVN bomenteam Groningen Haren, bedankt voor deze cursus en voor alle aanvullende informatie.

Quintusbos. Foto: Ina Velthuis

Kleine koning

Ronald Pieters, cursist, foto Klaas Heeres

Regulus is zijn naam en zijn pracht is zijn faam. De kleinste vogel van Europa komt bij ons het hele jaar voor. Dit is de goudhaan (Latijn: *Regulus regulus*; waar- bij regulus 'kleine koning' betekent). Hij is circa 9 cm lang en weegt 4–7 gram. Een pracht van een vogel met een vriendelijk gezicht. Hij is bekend van zijn opval- lende kruinstreep die alleen zichtbaar is als hij deze opzet tijdens de balts of om concurrenten en andere diersoorten zoals de nieuwsgierige homo sapiens te imponeren. De vrouw heeft een gele kruinstreep; bij een man zit er oranje doorheen.

Voor wie er niet bekend mee is, hij komt redelijk veel voor in Nederland. Er zijn meestal ruim 50.000 broed- paren en in de winter komt de familie uit de noor- delijke streken op bezoek. Dan kunnen er meer dan 400.000 in ons land voorkomen. De goudhaan kun je van ontzettend dichtbij zien. Hij is niet mensenschuw en je kunt hem tot op polslenge benaderen. Onge- stoord zoekt hij naar insecten vooral in naaldbomen. Zelfs in streken en in dorpen met weinig naaldbomen zoals Haren kan je ze eenvoudig tegenkomen in die

Goudhaan. Foto: Klaas Heeres

spaarzame naaldbomen, ook in de lagere takken. In bossen zie je ze minder want daar struinen ze vooral de boomkruinen af.

In de winter zie je ze in solitaire naaldbomen of soms in heggen zitten. Nou ja, zitten doen ze niet, want ze zijn continu druk.

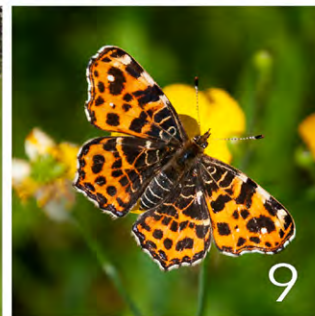
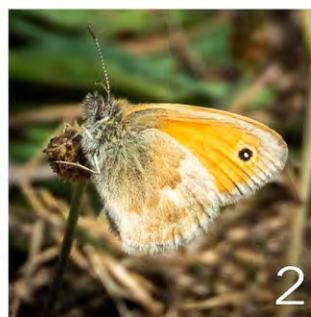
Maar ik herken ze vooral aan hun geluid. Ze roepen daarmee hun groepsgenoten. Hun roep en zang (als een 'piepend wagenwiel') heeft zulke hoge noten dat oudere mensen ze niet meer kunnen horen. Ook nu het broedtijd is hoor ik ze weer in de naaldbomen aan bijvoorbeeld de Lutsborgsweg. Een van de naaldbo- men daar is bezet door zijn neef, de vuurgoudhaan. Geniet, hoor en zie!

Natuurquiz

Frans Kromme

Welke vlinder zit daar?
Kent u deze pareltjes van
moeder natuur?

(Oplossing op bladzijde 10.)

Moerasschildpadden in het Noorderplantsoen

Ana Buren (tekst en foto's)

Bezint eer ge begint

Sinds jaar en dag herbergt het Noorderplantsoen in Groningen een flink aantal moerasschildpadden: roodwang-, geelwang- en geelbuikschildpadden (alle behorend tot de lettersierschildpadden) en de onechte landkaartschildpad (een zaagrug). Ze zijn afkomstig uit gebieden die zich uitstrekken van Noordoost-Mexico tot diep in de Verenigde Staten. In 1998 wordt de import, handel en kweek van roodwangschildpadden in Europa verboden, waardoor er vraag naar andere soorten ontstaat. Sinds 2016 geldt dit verbod ook voor geelwang- en geelbuikschildpadden. Je mag deze schildpadden niet meer huisvesten, tenzij je kunt aantonen dat je ze al vóór de verbodsbepaling in bezit had en je bent ervoor verantwoordelijk dat ze niet kunnen ontsnappen.

Lettersierschildpadden in het Noorderplantsoen

Deze exotische reptielen komen in ons plantsoen terecht omdat mensen ze clandestien in de vijvers dumpen. Als babyschildpadjes hebben ze frisse kleurtjes en zijn ze actief en ondernemend. Kinderen vinden ze een schattig hebbedingetje. Een bakje met een plastic palmboompje kost bijna niks en het staat erg leuk op het dressoir. Echter, kleine schildpadjes worden groot en blijken ineens veel meer zorg nodig te hebben dan in eerste instantie werd gedacht. Voor het bakje moet een fiks aquaterrarium in de plaats komen, met warmtelampen en een filterinstallatie

om te voorkomen dat hun uitscheiding gaat stinken. De kattenbrokjes voldoen niet meer en in die grote bek verdwijnen aardig wat biefstukken en garnalen. Ze kunnen krabben en bijten, dus uitkijken voor je vingers. Bovendien zijn het dragers van de salmonellabacterie, die het beestje zelf niet schaadt, maar vooral gevaarlijk is voor kinderen en zwangere vrouwen. Je hebt er een huisgenoot bij die blijft. Ze kunnen 25-40 jaar oud worden; dat is niet mis als je bedenkt dat een gemiddeld huwelijk 14 jaar duurt. De schildpadden zijn omnivoor. In de vijvers voeden ze zich met planten, waterdiertjes, slakken, wormen, vissen en kikkergebroed. Volwassen schildpadden hebben geen natuurlijke vijanden, tenzij er eveneens een krokodil wordt uitgezet. Ze zijn koudbloedig, dus afhankelijk van de omgevingstemperatuur. In ons klimaat kunnen ze onvoldoende opwarmen om hun spijsvertering op gang te houden en de nodige vitaminen te produceren. Ze hebben weinig weerstand tegen de bacteriën en parasieten in het vijverwater. Kortom: een stressvol bestaan.

Voortplanting

De verschillende soorten lettersierschildpadden kunnen met elkaar paren. Vooral de geelbuik- en geelwangschildpadden zijn zo vaak met elkaar gekruist dat er nauwelijks nog een zuivere geelwang is te vinden. Door deze hybridisering is het soms moeilijk om de soorten van elkaar te onderscheiden.

Mannen verschillen sterk van de vrouwen: ze zijn veel kleiner, hebben lange nagels aan hun voorpoten (om zich bij de paring aan het schild van de vrouw vast te klemmen) en hebben een langere en dikkere staart met een cloaca die zich in tegenstelling tot die van de vrouw buiten de schildrand bevindt (handig bij de bevruchting).

Grappig en spectaculair is de paringsdans. De man jaagt de vrouw op totdat ze zich paringsbereid toont. Dan strekt de man zijn voorpoten naar haar, maakt vibrerende, wapperende bewegingen en kietelt haar op haar wangetjes. Als zij zin in hem heeft wappert zij gewillig terug waarna de paring plaatsvindt. De man drukt zijn cloaca tegen de hare en penetreert haar met zijn enorme penis, die in rusttoestand opgevouwen in de staart ligt.

Om de eitjes succesvol uit te laten komen is gedurende een paar maanden een constante hoge omgevingstemperatuur nodig die het geslacht bepaalt: bij $<27^{\circ}\text{C}$ worden het overwegend mannetjes, bij $>30^{\circ}\text{C}$ vrouwtjes. Zulke klimatologische omstandigheden kennen wij hier niet, maar met de opwarming van de aarde zijn deze temperaturen misschien wel in de toekomst mogelijk. In Zuid-Frankrijk, Spanje, Italië en Slovenië planten ze zich al voort en vormen ze een bedreiging voor de inheemse fauna. Met het handelsverbod is er de hoop dat deze exoten in Europa uitsterven. Een wedloop met het klimaat.

Het Noorderplantsoen in 2019

Vroeger zag je in het plantsoen vrijwel uitsluitend roodwangschildpadden. Sinds 2003 volg ik ze met belangstelling en ik heb de stellige indruk dat het er ieder jaar meer worden. Dit kan dus niet het gevolg zijn van voortplanting; ze worden vaker gedumpt. Ook de schildpaddenopvangcentra melden dat ze overvol raken.

Roodwangschildpad-vrouwtje

Als je ze zo pittoresk en gezellig ziet luieren op de loopplankjes kan je het idee krijgen dat je een goede daad verricht door ze “de vrijheid” te geven. In werkelijkheid leiden ze een kwijnend bestaan in een ongeschikt biotoop. Als ze bij aanvang in goede gezondheid verkeren kunnen ze zich soms wel een aantal jaren handhaven, maar de meeste sterven een vroegtijdige dood of worden ziek, mager en verzwakt bij de opvangcentra binnengebracht. Ons klimaat is te koud en te wisselvallig, en op de weinige zonnige plekken in het Noorderplantsoen waar ze zouden kunnen opwarmen worden ze door honden, kinderen en kiekjesschietters regelmatig weer het water in gejaagd.

In hun oorspronkelijke habitat gaan deze schildpadden een paar maanden in winterrust waarbij de stofwisseling op een laag pitje komt te staan, maar ze nog wel wat voedsel opnemen en activiteit vertonen. Enkele komen uit streken waar ze in volledige winterslaap gaan en hun metabolisme zodanig vertragen dat ze geen voedsel meer nodig hebben. Ze teren dan in op hun reserves.

Hier, in het Noorderplantsoen, worden ze gedwongen om zich gedurende een half jaar te begraven in de modderlaag onder in de vijvers, in erg koude winters zelfs onder het ijs. In die fase nemen ze zuurstof op via hun slijmvliezen, of met behulp van de anaalblaas, een orgaan bij de cloaca, dat zuurstof aan het water onttrekt. Een groot aantal overleeft de winterperiode niet.

In februari 2019 start de gemeente Groningen een sanering van de vijvers van het Noorderplantsoen die tot half april zal duren. Van de bodem wordt 18.000 kuub slib afgegraven. En ja, dat is het slib waar onze moerasschildpadjes zich ingegraven hebben om de winter door te komen. Ik ben zó benieuwd hoe dit af zal lopen dat ik een onderzoekje start.

De cijfers

Eind maart 2019 kruipen de eerste overlevende schildpadden van het Noorderplantsoen weer omhoog uit de blubber om op te warmen op de loopplankjes. Vanaf die tijd leg ik ze vast op de foto om de individuen te kunnen onderscheiden. De schildpadjes hebben allemaal een individueel herkenbare koptekening.

Tot mijn verrassing lijken vele het baggeren te hebben overleefd. Sommige herken ik van eerdere jaren. Later ontdek ik de nieuwkomers die dit jaar weer door mensen zijn afgedankt.

Van 29 maart tot 27 september hebben zich minimaal 25 moerasschildpadjes in de vijvers van het Noorderplantsoen bevonden: 3 roodwangen, 3 zaagruggen en 19 geelbuiken/geelwangen; in totaal 15 vrouwen en 10 mannen.

In de lente lag er een nieuw jong zaagrugje, blind en met ontstoken ogen, kortstondig op een vijverrand. Een aantal andere schildpadden zag ik ook maar korte tijd boven water. Of die het evenmin gehaald hebben, daar kan ik pas volgend jaar meer zekerheid over krijgen.

Eind september zakte de temperatuur van het water onder de 16 °C en daarna liet geen enkele schildpad zich nog zien.

De toekomst

In de vijver bij de Ebbingestraat ligt op vrijwel iedere zonnige dag in het seizoen een vrouwtje zaagrug op een loopplankje, soms in gezelschap van lettersierschildpadden. Hoewel ze mensenschuw is, laat ze zich niet gemakkelijk verjagen van haar trappetje in de zon. Eenden en meerkotten stappen brutaal over haar schild heen en ze laat zich onderschijten door de jonge aalscholver die zijn vleugels op het loopplankje staat te drogen.

Ik heb al talloze foto's van haar in mijn archief. De oudste is van 10 augustus 2007, dus ze leeft hier al

minstens 12 jaar. Hoewel haar soort in de oorspronkelijke habitat alleen de winterrust kent, heeft zij waarschijnlijk inmiddels het trucje van de winterslaap onder de knie en weet ze zo telkens weer onze koude winters te overleven. Tot 2019 was ze steeds de enige zaagrug in het plantsoen. In dit jaar kwamen er twee bij. Ze kan zich niet voortplanten en zal hier uiteindelijk sterven. Maar de zaagruggen vallen (nog) niet onder de beperkende bepalingen van de EU, dus als de lettersierschildpadden uitsterven zijn zij misschien de enige moerasschildpadden die wij nog kunnen zien zonnebaden op de loopplankjes van het Noorderplantsoen.

Links: geelbuik-mannetje, rechts: zaagrug-vrouwtje

Oplossing van de Natuurquiz op bladzijde 7

- 1 het Bont zandoogje – Zeer algemeen. Heeft zich sterk uitgebreid de laatste jaren. Vinkhuizen.
- 2 het Hooibeestje – Algemeen. Vinkhuizen.
- 3 het Bruin zandoogje – Zeer algemeen. De Onlanden.
- 4 de Distelvlinder – Algemene trekvlinder. 2019 was een invasie-jaar, niet te missen. Schiermonnikoog.
- 5 de Gehakkelde aurelia – Algemene soort. Lettelberter Petten.
- 6 het Koevinkje – Algemeen op zandgronden. De Nije Leegte
- 7 de Kleine Vos – Zeer algemeen, maar in 2019 dramatisch afwezig. Schiermonnikoog.
- 8 de Duinparelmoervlinder – Zeldzame standvlinder. Schiermonnikoog.
- 9 het Landkaartje in voorjaarsvorm – Algemeen. Schiermonnikoog

Gerard Smeding, Werkgroep Stadsecologie

Al sedert het begin van deze eeuw werkt de gemeente Groningen met een ecologisch 'beleidsinstrument' dat naar de naam Stedelijke Ecologische Structuur luidt. De structuur omvat een groot aantal verbonden groengebieden en waterpartijen, of anders gezegd een aantal kerngebieden met elk hun natuurwaarden en ecologische verbindingzones.

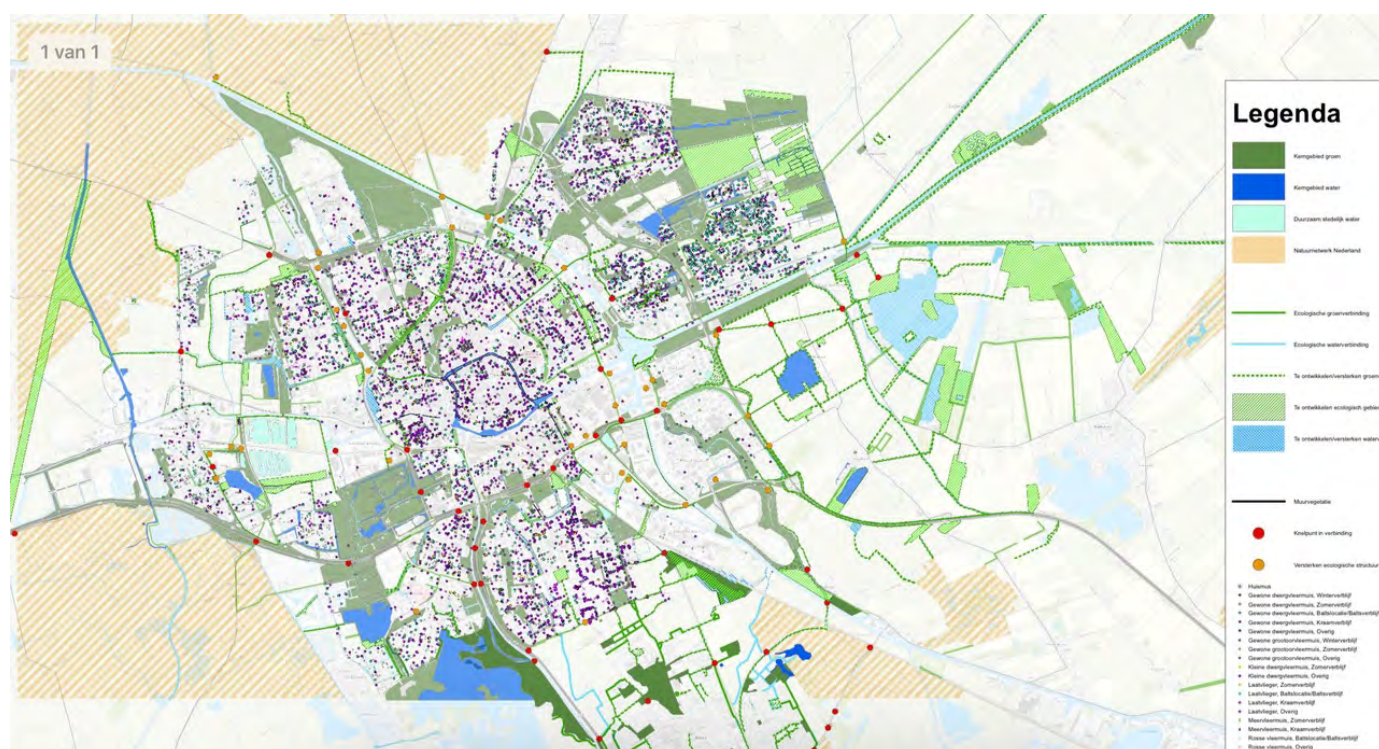
De werkgroep Stadsecologie van IVN Groningen-Haren heeft een aantal jaren geleden excursies georganiseerd langs de stedelijke ecologische structuur en daarover een mooi boekje met fiets- en wandelroutes gemaakt (via www.ivn.nl/afdeling/groningen-haren of direct <https://www.ivn.nl/sites/ivnn/files/groningengroenestad.pdf>).

Helaas heeft ook de SES te lijden gehad onder de bezuinigingen van het afgelopen decennium. Mooie zinvolle plannen werden uitgesteld of niet consequent of met vertraging uitgevoerd.

De stad is ingedeeld in een aantal gebieden op basis van geomorfologie en stedelijke infrastructuur. Voor elk deelgebied zijn een aantal kritische doelsoorten aangewezen (planten en dieren), die kenmerkend zijn voor het betreffende leefgebied (habitat) binnen de ecologische structuur. Het idee daarachter is, dat als een gebied geschikt is voor een veeleisende soort, het ook geschikt is voor minder kritische soorten.

Om een goed beeld te krijgen en over de jaren heen vast te houden, is een breed monitoringprogramma opgezet, dat uitgevoerd wordt door ecologische bureaus. Fauna passages tussen de gebieden worden meegenomen in de monitoring. Op basis van de resultaten wordt een ecologisch beheerplan voor een gebied opgesteld. Na een aantal jaren wordt opnieuw gemonitord en bij achteruitgang van doelsoorten zal dat aanleiding geven om het beheerplan opnieuw kritisch te bekijken en aan te passen.

Jarenlange monitoring levert, mits consequent en met niet te lange tussenpozen uitgevoerd, een schat aan gegevens op waarmee beleidsmakers en stadsecologen hun werk voor de stad kunnen doen. Helaas is het monitoringprogramma door geldgebrek aanzienlijk ingeperkt in de uitvoering. Er wordt met name met steeds grotere tussenposen gemonitord. Was het plan 'eens in de 5 jaar', dan werd het in werkelijkheid 'eens in de 7 tot 10 jaar'.

Verder is de afgelopen jaren de ecologische structuur door bomenkap en andere ingrepen aangetast. Dat raakt aan een ander problematisch punt. De SES heeft geen sterke juridische status ten opzichte van gemeentelijke bestemmingsplannen. Een projectontwikkelaar of aannemer heeft vaak de sterkste papieren bij belangenconflicten tussen natuur, wegaanleg en huisbouw, vandaar de aantastingen van de afgelopen jaren.

Stedelijke Ecologische Structuur wordt Gemeentelijke Ecologische Structuur

Het lijkt erop dat er betere tijden aanbreken.

Inmiddels wordt door gemeentelijke stadsecologen gewerkt aan een update van de ecologische structuur. Recent zijn er plannen gemaakt waardoor de natuur in Ten Boer en Haren met de 'oude' SES wordt verbonden. Op papier is de natuur van de Koningslaagte, Onlanden, Kardings Ontzet en het Zuidlaardermeer gebied door natuurcorridors direct of indirect verbonden met de Grote Markt van Groningen. Nu de verdere uitvoering nog.

Van schooltuin naar Groene Leerlijn

Denise Humalda

Schooltuin Noorderhogebrug, jaren vijftig.

Het begon allemaal met de schooltuin in Noorderhogebrug eind jaren vijftig. Met als doel: stadskinderen gezond buiten bezig te laten zijn na schooltijd. Deze werd in 1990 gesloten. Helpman en Paddepoel kregen in de jaren zestig schooltuinen; Beijum startte in 1982 met een tuin.

Vanaf 1980 werd educatief tuinieren onder schooltijd een onderdeel van de biologielessen. Inmiddels worden leskisten en lesondersteuning bij lessen in de natuur ingezet.

In 2009 werd er bij de schooltuin in Beijum een bezoekerscentrum geopend. Dan start eveneens de Groene Leerlijn met een lesaanbod voor alle groepen van de basisscholen op de schooltuinen.

In het Westpark opende in 2014 een tuin en daarmee zijn er vier schooltuinen.

In 2019 is het Bezoekerscentrum van Natuur en Duurzaamheid Educatie (NDE) verhuisd naar een nieuw natuurpaviljoen: 't Groene Hart, naast de kinderboerderij in het Stadspark. Het paviljoen is ontworpen door architect Eduard Gerds en is zoveel mogelijk gebouwd volgens circulaire principes. Bijna al het materiaal had een eerder leven, zo lagen de gele steentjes eerst in de binnenstad, is meubilair hergebruikt en komt het hout van een slooppand. Het gebouw gebruikt groene energie en is 'van het gas af.' Bezoekers kunnen vanuit Het Groene Hart thematische routes lopen door het stadspark. Eén route, een bomenpad, is al met QR codes te bewandelen. De wandelaar komt met spelletjes en weetjes meer te weten over de bomen in het Stadspark.

Zie ook: ndegroningen.nl

Hooien bij Schooltuin Noorderhogebrug, jaren vijftig.

Neushoornvogels

Een paar maanden geleden werd me gevraagd of ik een skelet van een bijzondere vogel wilde maken. Het betrof een neushoornvogel. Een van de grootste soorten binnen die familie.

Neushoornvogels vinden we alleen maar in de Oude Wereld, Afrika en Eurazië dus. In Amerika komen ze niet voor. Dat is best verwarrend, omdat de toekans vaak voor neushoornvogels worden versleten en omgekeerd.

De grootste soorten vinden we in Oost-Azië en vooral in de tropische regio.

Met een vleugelspanwijdte van 1,80 m en een kop-staartlengte van een meter behoort de rinocerosneushoornvogel tot de gewelddenaren.

Ze eten alles, maar in de broedtijd en wanneer ze voor de jongen zorgen gaat de voorkeur uit naar eieren en hagedissen, nodig om in de grote behoefte aan eiwitten te voorzien.

Wat direct opvalt aan deze vogels zijn hun snavels. Ze zijn allemaal versierd met een extra stuk bovenop de bovensnavel. Altijd hebben die 'helmen' fraaie kleuren. Rood en geel zijn favoriet. Het verenkleed is veel minder in het oog vallend. Veel zwart en met een beetje wit aan de staart. Als iedereen er in je omgeving ongeveer zo uitziet, tja, dan moet je wat. De evolutie heeft daarom de gekleurde snavels bedacht.

Mijn vogel woonde in een grote vliegkooi, samen met zijn vriendin. Door een ongelukkige samenloop van omstandigheden kon hij 's nachts niet naar binnen en tot overmaat van ramp begon het ook nog hevig te regenen. Dat kostte dit exemplaar het leven.

Gastschrijver

Henk Dikkema

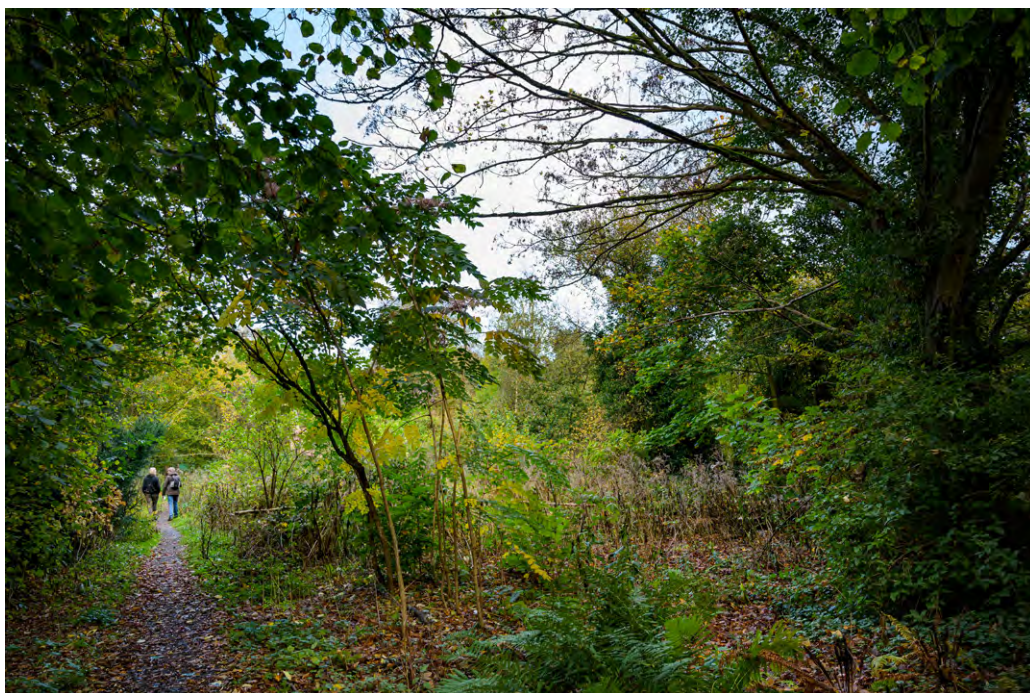
Zijn columns 'Beestjes Kieken' verschenen in de *Westerkrant* (Hoogkerk e.o.) Wij mogen deze columns publiceren.

Het lijken dus sterke vogels, maar ze vereisen voortdurende zorg. Ook in gevangenschap gaan ze gemakkelijk over tot broeden. Neushoornvogels zijn monogaam en zeer partnertrouw. Dat moet ook wel, want ze houden er vreemde gewoontes op na.

Als het tijd is geworden om te gaan broeden zoekt het paartje een geschikte holte in een boom of rots op. De toegang wordt door beide vogels met modder en uitwerpselen dichtgemetseld tot er een net passeerbare opening ontstaat. Als het nest klaar is en het vrouwtje begint te leggen, maakt hij de opening verder dicht en sluit zijn partner als het ware op. Er blijft een gat over, waardoor hij haar kan voeren. In de broedtijd komt het vrouwtje in een algehele rui. Gedurende de gehele

broed- en voerperiode kan het vrouwtje slecht vliegen en geniet dus bescherming van de tijdelijke gevangenis. Tachtig dagen na hun uitkomen bevrijdt het vrouwtje zichzelf en de jongen door met de enorme snavel het gat weer schoon te bikken. Het zijn luidruchtige vogels. In Maleisië zag ik ze dagelijks heen en weer vliegen tussen het vasteland en de eilanden. Krijsend en met een duidelijk hoorbare vleugelslag doen ze aan kraaien denken. Wat opviel was dat ze met de hals recht vooruit vliegen. Hun snavel lijkt zwaar, maar ik kan u verzekeren, dat die nauwelijks zwaarder is dan die van een 'gewone' vogel. De dagelijkse trek van deze reuzen behoorde tot een van de mooiste ervaringen van mijn vakantie in Oost-Azië.

Ecologische Heemtuin Stadspark Groningen

Frans Kromme en Edda Kammenga

In de noordwesthoek van het Stadspark ligt een voor vele Groningers onbekend paradijsje. Om deze verborgen plek meer bekendheid te geven, spreken we met de beheerder Martijn Bosscha.

De Heemtuin

De Heemtuin is kort gezegd een wilde bloemen tuin. Er is een grote diversiteit aan vooral inheemse planten en bomen. Maar zo is het niet altijd geweest.

In de 60'er jaren is het Stadspark uitgebreid. In de hoek waar nu de Heemtuin zit, is in de 70'er jaren een botanische tuin aangelegd. Een tuin met keurige paden en hekjes, en bomen en planten uit de hele wereld. Er waren wel negen man in vaste dienst. Vlak voor de eeuwwisseling is de situatie ingrijpend veranderd. De botanische tuin werd opgeheven, veel van de vaste planten eruit gehaald en het beheer werd wegbezuinigd.

Gelukkig zijn in 2001 een aantal vrijwilligers begonnen om het verruigde gebied met ecologisch beheer weer om te vormen naar een soorten- en bloemrijke tuin. Er zijn verschillende kleine biotoopjes gekomen met een grote biodiversiteit en interessante flora en fauna. Het is een paradijs voor planten, dieren en mensen.

Heemtuinbeheerder Martijn Bosscha.

Foto's: Frans Kromme

Beheer

De hoofdpaden zijn nog hetzelfde als vroeger, maar smaller. Het zand is gebruikt om zandstukken aan te leggen. Ook zijn er stukken met een venige en kleiige ondergrond. Er zijn hoogteverschillen gemaakt, er is een vijver.

Martijn bedenkt de plannen. In zijn hoofd rijpen de ideeën, die de vrijwilligers met elkaar uitvoeren. Er is veel aandacht voor behoud en uitbreiding van de inheemse planten.

Het beheer is ecologisch en wordt met de hand gedaan. De vrijwilligers dringen de woekeraars terug, maaien, wieden en snoeien. Het afval wordt hergebruikt. Er zijn overal houtwalle-

tjes, takkenrillen, houtstapels en compostplekken. Er zijn insectenhôtels en stenen muurtjes.

Eén keer per jaar is er een baggerdag, dan helpt een groep mensen om natte gedeelten met de hand uit te baggeren.

De gemeente heeft het beheer over de bomen. Hierbij wordt wel machinaal gewerkt.

De vrijwilligers

Martijn is 15 jaar geleden als vrijwilliger begonnen bij de toenmalige beheerder Bart Beute. Nu is hij hier zelf vier tot vijf dagen in de week als beheerder actief, samen met andere vrijwilligers. Soms geeft hij een rondleiding of een paddenstoelenexcursie.

Naast Martijn zijn er nog drie vrijwilligers die een of meer dagen werken. Het is schatgraven, praktisch bezig zijn, dankbaar werk. Je bent gras aan het wieden en het is een verrassing wat je dan weer tegenkomt.

Genieten

We vragen Martijn naar zijn favoriete seizoenen en plekken. 'De herfst is heel mooi, met alle kleuren, maar ook het vroege voorjaar. Er zijn dan veel stinsenplanten, er is goudveil en bosanemoon. In de zomer is het heel bloemrijk, daar komen ontzettend

veel insecten op af. De vijver is ook prachtig. Er bloeit grasmuur, grasklokje, er zijn watersalamanders en kikkers.

Ik eet wel eens bramen uit de Heemtuin, of een appel van onze Notarisappel en Groninger Kroon, en daslook op brood is ook lekker.

Er zijn ook heel veel vogels. Iedere dag zie ik wel een ijsvogel en de roodborstjes kijken op mijn vingers of er wat te pikken valt. Er zijn hier eekhoorns en marters.

Ik ben zelfs een keer van schrik van een boomstam gevallen door een sperwer die achter een merel aanjoeg. Hij vloog vlak langs me, dat maak je niet elke dag mee'.

Bezoek aan de Heemtuin

Wil je de Heemtuin zelf gaan ontdekken? Kijk op de website <https://heemtuingroningen.nl> voor de bereikbaarheid.

Vrijwilliger worden?

De Heemtuin kan nog meer vrijwilligers gebruiken. Je moet vooral gemotiveerd zijn, plantenkennis is leuk maar niet noodzakelijk. Als je interesse hebt, kun je een email sturen naar Martijn Bosscha, info@heemtuingroningen.nl

Boekbespreking

Edda Kammenga

Atlas van Nederland in het Holoceen – J. Bazelmans e.a.

November 2018, 9^e druk, ISBN 9789044639117, € 49,99

In dit boek wordt uitgelegd hoe het Nederlandse landschap is veranderd sinds het einde van de laatste ijstijd, zo'n 12.000 jaar geleden. Waar we nu rondlopen was ooit een toendra, een rivierdelta of een ondiepe zee.

De atlas heeft schitterende geografische kaarten van verschillende momenten sinds de ijstijd. Daarnaast staat er veel archeologische en historische informatie in. Het is een zeer leesbaar boek, ook voor een leek, en geeft een verrassend beeld van de positie van de mens in het landschap.

Ik snap nu een stuk beter hoe ons landschap gevormd is en kan me nu voorstellen hoe het er in het verleden moet hebben uitgezien. En het wordt duidelijk hoe de mens het landschap naar zijn hand heeft gezet.

Het boek is niet goedkoop, maar nadat ik het voor de derde keer van de bibliotheek had geleend, heb ik het toch maar gekocht.

Cursus vogelgeluiden 2019

Peter Kwast, cursist

Als je eenmaal een cursus van de Vogelwerkgroep van IVN-Groningen-Haren hebt gevolgd, weet je het: je moet je houden aan de inschrijfgeregels, en wel heel precies. De spelregels zijn duidelijk. Als je je te vroeg aanmeldt, dan tel je niet mee, jouw aanmelding gaat de prullenbak in. En te laat aanmelden betekent dat de teller inmiddels is volgelopen en dus stopgezet. Het is als met een popfestival: binnen no time is het van tevoren gestelde kwantum bereikt. Is dit een erkenning van de kwaliteit van de cursussen van de Vogelwerkgroep in Stad en Ommeland? Ik denk het. Waarom dan niet meer cursussen georganiseerd? Op meer avonden bijvoorbeeld. Een logische vraag. Het antwoord zit besloten in de organisatie. Kern van het antwoord: Er worden nogal wat begeleiders ingezet voor de cursus. Dat is nodig. Ik leg dat uit. Ieder van de begeleiders is vrijwilliger bij IVN, en ieder heeft, naast de onbetwist omvangrijke kennis over vogels (uiterlijk, gedrag, leefgebied, zang, etc.), haar of zijn specialiteit. Daarom is er tijdens de cursusavonden steeds een inhoudelijke bijdrage van één van de begeleiders, die een aspect van de te behandelen stof inleidt. Bijvoorbeeld: hoe leert een vogel eigenlijk zijn zang, liedje of roepje? Of, een ander onderwerp: wat is de achtergrond van de ontwikke-

ling van weidevogels in de afgelopen tientallen jaren? Deze specialisaties vergt dus al meerdere mensen. Naast de cursusavonden is er ook de bij de avond behorende excursie in het vrije weekend. Vogels leer je niet in een lokaal kennen, maar in hun leefgebied. Dat wordt biotoop genoemd. Om de gedachten te bepalen: Denk aan weide, tuinen, bos of park, water en riet. Ook dat zijn specialisaties die terugkomen in het profiel van de begeleiders. Ook dat al betekent dat er ettelijke begeleiders op een groep van 25 cursisten aanwezig zijn. En vrije weekenden zijn schaars, ook voor de begeleiders. Nog een reden: in het 'huis' van de vogels wil je niet een grote groep cursisten met een megafoon toespreken, dus moet het aantal cursisten per begeleider niet te groot zijn. Wij moeten niet vergeten dat de begeleiders – allemaal vrijwilligers! – de cursus naast hun andere bezigheden doen! Hoewel ik de cursuskalender niet ken: steeds is er weer een andere cursus die beslag legt op dezelfde mensen. Het getuigt toch echt van enthousiasme voor hun hobby dat zij ook steeds bereid zijn anderen daarin mee te nemen. En steeds weer een cursus aankondigen. Ik ben ervan overtuigd dat ik namens alle cursisten kan zeggen: onze dank is groot.

In de mode: wildplukken

Ingeborg Ross

Samen met Aaltine Steenhouwer en Bea Rosing heb ik als eindopdracht voor de Natuurgidsopleiding een groep scouts laten wildplukken. Van de oogst hebben ze lekkere hapjes gemaakt. Het was een groot succes!

Wildplukken is populair. Ik pluk graag voor eigen gebruik. Veel planten, struiken en bomen bevatten eetbare en zelfs geneeskrachtige delen. Maar mág dit wel? Officieel niet, je moet eigenlijk eerst toestemming vragen aan de terreineigenaar. Maar meestal wordt het gedoogd door overheden en natuurorganisaties. Tenslotte vergroot je er de waardering voor de natuur ook weer mee.

Ga je – alleen of met een groep – wildplukken, dan doe je dat dus alleen op plekken waar je mag komen en met respect voor de natuur. Ik zet graag eens op een rij wat dat betekent.

- Je plukt alleen voor eigen gebruik en niet voor commerciële doeleinden. Vooraf heb je goed gekeken of de gewenste planten niet op de Rode Lijst staan en laat die dus staan. Bedenk ook vooraf hoeveel je van een bepaalde plant of boom nodig hebt. Bea kwam op het idee om per plant/boom een briefje te maken met de berekende hoeveelheden, omgezet in “handjes”: een handvol blad is ongeveer 10 gram.
- Wat neem je mee: linnen of katoenen zakjes, een snoeimesje of -schaar, een schepje als je wortels wilt oogsten, tuinhandschoenen voor het plukken van ‘prikkers’. Handig zijn ook een schrift met pen, camera of smartphone, plantengids en/of opzoekkaarten.
- Zoek een ‘schoon’ stuk natuur: zonder hondenpoep of autogassen, of nog erger: (landbouw)gif. Vermijd vossenpoep: die kan een gevaarlijke lintworm bevatten. Pluk daarom geen bramen lager dan een halve meter van de grond af.
- Kijk eerst goed of er van wat jij nodig hebt voldoende aanwezig is. Dat vraagt soms om een kennersoog, maar meestal is je gezonde verstand al genoeg. Zie je bijvoorbeeld ergens maar één plantje van een bepaalde (pioniers)soort, dan laat je dat dus staan.
- Pluk altijd met mate en laat ruim voldoende achter voor de (andere) dieren. Hele planten haal je alleen uit de grond als het je om de wortel gaat. Ook let je goed op dat je niets afbreekt, vertrapt of verstoort. En natuurlijk laat je geen rommel achter.

Bij thuiskomst kun je het best meteen aan de slag gaan: verwerk het plantenmateriaal zo snel mogelijk. Hoe verser, hoe gezonder!

Kruidenboter met kleurige eetbare bloemen (Foto: Leah Groeneweg).

Wat kun je nu plukken?

In de winter is er nog steeds heel wat te vinden, zeker in zachte winters. Eind januari kan je al weer heel wat jong groen vinden. Februari en maart bieden steeds grotere kans op verse kruiden. Oud blad is minder smakelijk, laat dat dus maar staan. Zoek eens naar: Hondsdraf, Madeliefje, Paardenbloem, Veldkers, Vogelmuur, Weegbree, Winterpostelein, Zevenblad. Blaadjes kun je fijnsnijden en verwerken tot kruidenboter of bijvoorbeeld pittige Hüttenkäse. Bloemetjes kun je er ongesneden aan toevoegen. Op een toastje zijn het lekkere en zeer gezonde hapjes, boordevol vitaminen en mineralen.

Eet smakelijk!

Bert Kuik gedicht, Frans Kromme foto

Yohân Bergsma

Meesterschilder

Meidoornlaan 3

9771 AN Sauwerd

050 526 97 34

www.ekoschilder.nl

Nieuws, tips en reviews

Apps. Deze keer voor iPhone (Apple)

Frans Kromme

ObsIdentify nu ook voor iPhone

Na lang wachten is er eindelijk ook een ObsIdentify voor de iPhone. De app is zeer eenvoudig van opzet, wat voor- en nadelen heeft. Voordeel: je hoeft alleen een foto te nemen of toe te voegen vanaf je telefoon en de app probeert het onderwerp te herkennen. Daarna kun je je waarneming naar www.waarneming.nl sturen. Nadeel: het gebruik van foto's zonder gps-gegevens is (nog) niet mogelijk. Dit betekent dat foto's met een ander toestel geschoten vaak niet gebruikt kunnen worden. Voor onderwerp-herkenning wordt gebruik gemaakt van de 'AI-engine' van www.waarneming.nl. De app is voor alle soorten onderwerpen, zoals vogels, planten en insecten, geschikt.

iAvimap nu ook voor iPhone

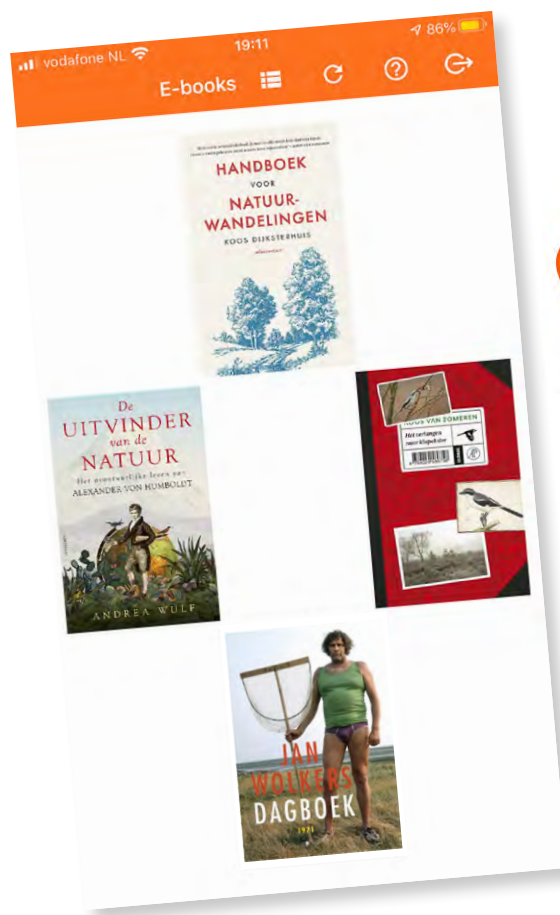
Vogeltellers (BMP en MUS) met een iPhone zullen blij zijn met deze app. Ook zij kunnen vanaf nu met hun smartphone vogels tellen in het veld en de gegevens direct naar de site van Sovon uploaden.

ObsIdentify

iAvimap

E-books

Online bibliotheek

<https://www.onlinebibliotheek.nl>

Dat de bibliotheek vol met schitterende boeken staat over de natuur weten alle IVN-leden. Maar wist je ook dat er veel over natuur te vinden is in de digitale bibliotheek? Neem bv. het boek *Dagboek 1971* van Jan Wolkers, geschreven in het jaar dat hij een week op Rottumerplaat verblijft. Ook Koos van Zomeren (*Verlangen naar klapekster*), Andrea Wulf (*Uitvinder Natuur van de natuur*) en Koos Dijksterhuis (*Handboek voor natuurwandelingen*) ontbreken niet. De Online bibliotheek is ook erg handig voor als u op vakantie toch nét niet de juiste boeken hebt meegenomen.

Het interessante leven van ... de gewone regenworm

Edda Kammenga

In Nederland leven zo'n 25 soorten regenwormen. Ze zijn in drie groepen te verdelen.
De pendelaars graven diepe verticale gangen en trekken resten van planten naar beneden.
Er zijn ook wormen die altijd ondergronds blijven, grond eten en horizontale gangen graven.
En je hebt de strooiseleTERS, die plantenresten op de bodemlaag afgrazen.
De gewone regenworm is een pendelaar.

Lichaam

Deze worm kan 30 cm lang worden. Het lichaam bestaat uit segmenten, met 4 paar borstelpoten per segment. Ze bewegen door hun lengte- en kringspieren aan te trekken en te ontspannen; zo ontstaat een peristaltische beweging. De 400-500 borstelpoten kunnen naar achter of naar voren geklapt worden om voor- of achteruit te bewegen. Je ziet die borstels bijna niet, maar je kunt ze voelen door zachtjes over de onderkant te strijken. Een volwassen regenworm heeft op ongeveer eenderde van het lichaam een verdikte band, het zadel, waarmee het slijm produceert. Zo glijdt ie makkelijker door de grond. De binnenkant is spectaculair. Tien harten, die het bloed door twee aders rondpompen. Geen longen, ze ademen door hun huid. Geen ogen, maar hun huid kan licht waarnemen. Ze zijn zeer gevoelig voor trillingen. Ze bestaan voor 95% uit water, dat zie je wel als je een uitgedroogde worm ziet liggen.

Fabeltje

Als je een worm doormidden hakt, leven beide delen verder.

Echt niet! Een paar segmenten van het achterlijf kan hij nog wel missen, maar worden het er teveel dan sterft de worm.

Eten en poepen

Regenwormen zijn een onmisbare schakel voor een gezonde bodem. Ze eten de grond met organisch materiaal en poepen voedzame compost weer uit. En zijn er te weinig plantenresten in de grond, dan trekken ze zelf blaadjes naar beneden. Door het gegrave wordt de bodem luchtig, zakt het regenwater goed weg en kunnen planten goed wortelen. Ze houden hun gangetjes schoon, want ze poepen boven de grond de bekende wormenhoopjes.

Paren

Wormen zijn hermafrodit, zowel man als vrouw. En in tegenstelling tot de mensenwereld, vindt niemand in de wormengemeenschap dat gek. Ze kunnen niet met zichzelf paren en gaan op zoek naar een maatje.

Ze paren 's nachts boven de grond, 'kop tegen staart'. De zadels gaan extra slijm afscheiden en worden tegen de mannelijke opening van de ander aangelegd. Ze grijpen zich extra vast met hun borstelpootjes. Het sperma komt naar buiten en glijdt naar het opvangreservoir van de ander. Ze doen rustig een paar uur over de vrijpartij. Het sperma wordt bewaard tot de onbevuchte eitjes rijp zijn en in een slijmkoker langs het spermareservoir worden gestuurd. Dan pas vindt de bevruchting plaats en worden de eitjes in een soort cocon afgezet.

Vijanden

Een regenworm kan 10 jaar oud worden, maar de meesten halen dat niet. Ze zijn zeer geliefd bij mollen, egels, dassen, spitsmuizen, duizendpoten, vogels en parasieten. En ook de mens is een vijand met kunstmest en bestrijdingsmiddelen.

Foto: Jack Hynes, mating earthworms <http://en.wikipedia.org>

De Dwergstern

Gea Dijk

Wandeling

Oktober 2018 huren mijn lief en ik een huisje op Schiermonnikoog, 'De Dwergstern' genaamd. Mijn lief is ernstig ziek en het is waarschijnlijk een van de laatste keren dat we dit kunnen doen. Gelukkig kan ze nog wel langere wandelingen maken, zodat we volop kunnen genieten van de zee, het strand en de duinen.

Het huisje ligt prachtig aan de rand van de Westerplas met een vide bovenin, zodat we over het land kunnen uitkijken.

Er zijn diverse zitjes rondom het huisje, waar we ieder moment van de dag in de zon kunnen zitten.

Storm

We genieten volop en besluiten spontaan om ons verblijf te verlengen en boeken een appartement aan zee.

Op de dag van vertrek naar het appartement raast er vliegende storm over Schiermonnikoog. Het korte stuk fietsen vanuit het huisje 'De Dwergstern' naar het appartement blijkt een helse onderneming te zijn.

's Middags willen we een flinke wandeling maken van de wind af over het strand en binnendoor met wind tegen terug.

Opeens valt mijn oog op een vogel, die wel erg rustig op het strand zit in de bulderende storm. Roerloos en stil blijft hij zitten, ook als ik dichterbij kom vliegt hij niet op. Of het een mannetje of vrouwtje is weten we eigenlijk niet. De vogel lijkt wel jong.

Dan besluit ik er maar naar toe te lopen en zie ik een soort vettige massa in zijn verenkleed kleven. De wind is ijzig koud en de vogel zwaar onderkoeld.

Onder mijn jas draag ik een sweater met een grote buidel, daar past ie mooi in. We lopen verder, ik met de vogel tegen mijn buik, die doodstil onder mijn jas zit. Na een half uur lekker warm onder mijn jas te hebben gehangen, komt ie wat bij. Aan het einde van de wandeling, die nog wel drie uur duurde, is ie flink levendig geworden. Als ik hem uit de buidel wil halen, probeert hij me vinnig te pikken.

Laatste boot

Aangekomen in het appartement bellen we de dierenambulance.

We kunnen hem direct wegbrengen naar iemand op het eiland, zodat hij die avond nog meekan met de laatste boot naar de dierenopvang in Westernieland. Als we bij de man arriveren, die de kleverige vogel naar de boot zal brengen, kijkt deze blij verrast: "Dat is een Dwergstern!" zegt hij. Wij kijken elkaar ook verbaasd aan ... een dwergstern. Waarschijnlijk is de vogel in zee gedoken, door een laag paraffine, afkomstig van schepen.

Na een paar dagen bel ik op en ... mijn kleine dwergstern heeft het gered!

Misschien vliegt deze mooie vogel, misschien toch een vrouwelijke, op dit moment over zeeën of oceanen, die voor mij zout smaken van mijn vele tranen. Mijn lief is niet meer.

Zij is ook weggevlogen, naar een nieuwe horizon.

Dwergstern met jong

Cursussen

Vogelwerkgroep

Vogelcursus voor (enigszins) gevorderden

Vanaf maart 2020 organiseert de Vogelwerkgroep van IVN Groningen-Haren een vogelcursus voor (enigszins) gevorderden. De deelnemers aan deze cursus hebben reeds eerder een beginnerscursus gevolgd of rekenen zichzelf tot 'enigszins gevorderden'.

De cursus betreft vijf donderdagavonden, gevolgd door vijf excursies op de daaropvolgende zaterdagochtend. De avonden worden ingevuld door lezingen van externe deskundigen. Ook vogelgeluiden zullen aan bod komen.

De onderwerpen, die op de avonden behandeld worden zijn:

- 'Jizz', manieren van vogelherkenning
- Vogeltrek
- Weidevogels
- Roofvogels
- Onlanden, vogels en beheer.

Plaats: De cursus wordt gegeven op de donderdagavond in AOC Terra, Hereweg 99, Groningen.

Tijd: Van 19.30 tot uiterlijk 22.00 uur.

Wanneer: De cursusdata zijn 19 maart, 2 april, 16 april, 23 april en 14 mei.

De excursiedata zijn 21 maart, 4 april, 18 april, 25 april en 16 mei.

Kosten: Het cursusgeld bedraagt €55 voor IVN-leden en €65 voor niet-IVN-leden.

Opgave: Per mail op maandag 10 februari 2020, vanaf 19.00 uur bij Fokke Veenstra, fokkev54@gmail.com

Extra info: Er is een maximum wat betreft het aantal deelnemers. 'Wie het eerst komt, die het eerst maalt'. De inschrijving gaat op volgorde van binnenkomst van de aanmelding.

Aanmelden vóór 10 februari 19.00 uur heeft geen zin.

Onlanden. Foto: @Natuuronlanden

VERREKIJKER WINKEL.NL
Poelestraat 19 Groningen | 050-312 86 84

Meer dan 300 verschillende verrekijkers
Telescopen en statieven uit voorraad leverbaar
Warmtebeeldkijkers en outdoor tassen
Persoonlijk en specialistisch advies

SIPKES [●]
beeldbepalend

De meest actuele informatie t.a.v. de excursies, cursussen en overige activiteiten die het IVN Groningen-Haren organiseert, is te vinden op de website:

<http://www.ivn.nl/afdeling/groningen-haren>

Excursies en activiteiten

Werkgroep Natuur en meer!

Dinsdag 28 januari

Kerstvloed van 1717: oorzaken en gevolgen van een natuurramp

Lezing door Tonko Ufkes, schrijver, publicist, wadloopgids.

In de vroege ochtend van 25 december 1717 spoelde het zeewater over en soms dwars door de dijken in Groningen, maar ook in Friesland en Oost-Friesland. Alleen al in Groningen kwamen ruim tweeduizend mensen om. Vooral op het Hogeland was de schade enorm; vee verdronk en huizen en andere gebouwen werden vernield.

Hoe kon het zo mis gaan? Wat waren de gevolgen van deze ramp voor de bewoners en voor het landschap? Hoe lang duurde het voordat men weer een redelijk normaal leven kon opbouwen?

Samen met Tonko Ufkes gaan we in op de vraag: had deze ramp kunnen worden voorkomen? Was het een natuurramp of een bestuursramp?

Zou zo'n ramp, met de huidige zeespiegelstijging in het achterhoofd, ons ook nu (300 jaar later) weer kunnen overkomen?

Tonko Ufkes (1958) studeerde Geschiedenis en schreef in 1983/84 over de Kerstvloed zijn doctoraalscriptie. Hij publiceert over historisch Groningen en schrijft verhalen en gedichten in het Gronings. In het *Dagblad van het Noorden* heeft hij de rubriek "Toalproat". En hij is Wadloopgids.

Donderdag 19 maart

De steenmarter!

Lezing door Bert Jan Wolfs, actief bij de Dassenwerkgroep Groningen en verdienstelijk natuurfotograaf.

Het gaat goed met de steenmarter in Nederland, maar dat is niet altijd zo geweest. Door de jacht en bestrijding was hij hier bijna uitgestorven.

De steenmarter is een prachtig roofdier, dat zich goed kan handhaven in onze menselijke omgeving. Bert Jan vertelt ons in zijn presentatie over het boeiende leven van de steenmarter.

Hoe herken je hem, wat is zijn plaats in het ecosysteem en binnen de marterfamilie? En hoe zit het met de overlast, wat kunnen we doen om vreedzaam samen te leven?

Voor alle lezingen op deze bladzijde geldt:

Waar: Humanistisch Centrum, W.A. Scholtenstraat 2, 9712 KW Groningen

Tijd: 19.30 – 21.30 u

Kosten: €3,- voor IVN-leden en donateurs, €6,- voor niet leden. Koffie/thee €1,-

Opgave: Edda Kammenga, ivngroningen.natuur.en.meer@gmail.com

Extra info: I.v.m. beperkte ruimte is opgave gewenst.

Woensdag 26 februari

Frieseveen natuurgebied tussen Haren en Paterswolde

Lezing door prof. Egbert Boekema, voorzitter vogelstudievereniging 'Avifauna Groningen'.

Egbert Boekema (1952, Groningen) studeerde in Groningen en is emeritus hoogleraar. Aan de R.U.Groningen was zijn belangrijkste onderzoeksveld de fotosynthese. In de jaren '70 begon hij met het bestuderen van vogels en planten en was hij in 1983 als redacteur betrokken bij het eerste vogelboek over de vogels in Groningen, *De Vogelatlas van Groningen*. Hij is de auteur van het in 2016 verschenen standaardwerk *Vogels in Groningen* en *Frieseveen natuurgebied tussen Haren en Paterswolde* (2018). Een deskundige die garant staat voor een interessante en mooie lezing.

Aanwezigen bij de lezing kunnen na afloop van de lezing zijn boek digitaal downloaden!

Zaterdag 11 april

Eetbare wilde planten in het LeRoygebied

We gaan eetbare wilde planten plukken en er lekkere hapjes van maken, die we natuurlijk zelf gaan proeven.

Wanneer: zaterdag 11 april 2020

Tijd: 14.00 uur tot ongeveer 16.30u.

Waar: start bij het LeRoyhuis in Lewenborg, Overloop 5, 9732 HZ Groningen.

Kosten: €3,- per persoon.

Opgave: bij Edda Kammenga, ivng groningen.natuur.en.meer@gmail.com.

Extra info: Aanmelden vóór 7 april. Het maximum aantal deelnemers is 12.

Foto: Leah Groeneweg

Zaterdag 6 juni

Excursie Westpark

Van Suikerunie-afvalbak tot natuurgebied.

We gaan kennismaken met het Westpark; wat is de geschiedenis, hoe ligt het er nu bij en wat zijn de toekomstplannen? Eerst verkennen we het gebied, daarna bezoeken we Tuin in de Stad, een interessante broedplaats voor de ontwikkeling van dit park. Hier vertelt Frans Kerver ons over de toekomstplannen. In 'Tuin in de Stad' kun je koffie, thee en een versnapering verkrijgen.

Wanneer: zaterdag 6 juni 2020

Tijd: van 10.00 tot ca. 12.30 uur

Waar: start bij de parkeerplaats bij Tarralaan 6 in Groningen.

Kosten: geen, behalve voor eigen consumpties.

Opgave: Edda Kammenga, ivng groningen.natuur.en.meer@gmail.com.

Vogelwerkgroep

Zaterdag 18 januari

Wandelexcursie door Boswachterij Grolloo-Grolloërveen

We maken een winterwandeling door dit prachtig gebied, bestaande uit gemengd bos, veen en heide. Vanaf de houten wandelbrug hebben we een fraai uitzicht over de vennen en kans op het zien van de klap-ekster! In het bos kunnen we diverse mezen, goudvink, goudhaan, spechten en mogelijk kruisbekken aantreffen.

Ook brengen we een bezoek aan de uitkijktoren, waar vanaf we een prachtig uitzicht hebben over het gebied.

Foto: Klaas Heeres

Wanneer: Zaterdag 18 januari 2020

Vertrek: Om 8.30 uur AH-winkel Hoornse meer, B.S.F. Van Suttnerstraat 1

Duur: We hopen rond 13.00 uur terug te zijn in Groningen

Kosten: Voor meerijden, te verrekenen met de chauffeur ca. 6 euro.

Info en opgave: Willy Sjaarda, tel. 06-25583942, willy.sjaarda@gmail.com

Extra info: Zelf koffie/thee en een broodje meenemen, plus warm kleden!

Zaterdag 14 maart

Vogel-wandelexcursie naar Gasterse Duinen

De Gasterse Duinen zijn niet alleen een prachtig gebied om te zien, maar er zijn ook allerlei vogels te zien. Het gebied is heel afwisselend met stuifduinen bedekt met heide, vennen en bos. Vogelsoorten, die we in deze tijd kunnen aantreffen zijn Geelgors, Boomleeuwerik, Spechten, Roodborsttapuit. De Gasterse duinen liggen aan de Oudemolenseweg tussen Oudemolen en Gasteren op ongeveer 30 minuten rijden van Groningen. Daar starten we onze wandeling. Na afloop kunnen we napraten over wat we gezien hebben bij herberg 'de Fazant' in Oudemolen (consumpties voor eigen rekening).

Wanneer: Zaterdag 14 maart 2020

Vertrek: om 8.30 uur bij AH-winkel Hoornse meer, B.S.F. Van Suttnerstraat 1

Duur: we worden rond 12.00 uur verwacht bij de Fazant en zijn tegen 13.30 uur terug in Groningen

Kosten: voor meerijden, te verrekenen met de chauffeur €6,-.

Geelgors Foto: Klaas Heeres

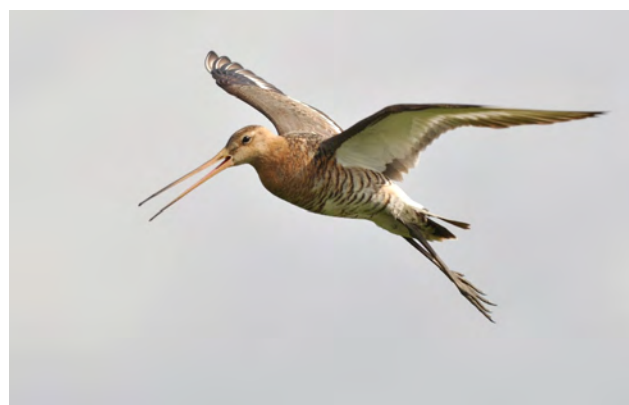
Opgave: Saskia van der Burg, svanderburg28@ziggo.nl, tel 06 4150 4940

Extra info: Neem iets te drinken en/of eten mee als het je tot 12.00 uur te lang duurt.

Zaterdag 11 april

Fietsexcursie door het Hunzedal

Tijdens deze excursie zullen wij de Onnerpolder en de Oostpolder bezoeken, gelegen in het beekdal van het Zuidlaardermeergebied. Dit gebied staat bekend om het grote aantal weidevogels. In het broedseizoen vind je hier kieviten, grutto's, tureluurs, slobenden, veldleeuweriken, gele kwikstaarten en graspiepers. Deze soorten worden dankzij maatregelen van het Groninger Landschap en een groep weidevogelboeren geholpen. Nadat we hopelijk de nodige weidevogels in de graslanden van de Onnerpolder hebben gezien, zullen we het bedrijf van Berend en Wilma Steenbergen bezoeken. Daar zullen ze ons iets vertellen over het beheer van het land, krijgen we een rondleiding en staat er koffie/thee en wat lekkers voor ons klaar. Na het bezoek fietsen we verder richting de Oostpolder. Onderweg hopen we natuurlijk een glimp van de zeearend op te vangen die hier een nest heeft. De zomerpolders, waar de waterstand 's winters hoog is en in de zomer langzaam weer zakt, zijn tevens een paradijs voor moerassoorten zoals geoorde fuut, kleinst waterhoen, witwangstern, kempahaan, watersnip en talloze eendensoorten. Kortom, een veelbelovend vooruitzicht!

Grutto Foto: Klaas Heeres

Wanneer: Zaterdag 11 april 2020

Vertrek: P en R bij het station Haren, Stationsweg, 9751 SH Haren.

Duur: Vertrek om 09:00 uur, terug tussen 14:00 en 15:00 uur.

Kosten: €5,- voor de koffie of thee met iets lekkers, en de lezing door Berend Steenbergen. Contant te betalen bij Wilma en Berend Steenbergen.

Opgave: Joppe Rijpstra, joppe_rijpstra@hotmail.com, 06-34831633

Extra info: Er is 's morgens een koffiepauze, maar neem vooral ook iets te eten en te drinken mee. Verder is passende (warme en/of regen)kleding een aanrader.

Zaterdag 23 mei

Bezoek Boerenbuitengebied Muntendam

Het buitengebied van Muntendam is een typisch veenkoloniaal akkerbouwgebied waar Peter Harry Mulder met zijn bedrijf experimenteert met strokenteelt. Door deze strokenteelt verspreiden ziektes zich minder snel en insecten hebben zo meer schuilgelegenheid.

Voordeel is verder ook dat niet alle stroken tegelijk worden bewerkt. Dit is weliswaar voor Nederlandse boeren een noviteit, maar in Polen is dit op veel plekken een heel gewone manier van telen. De verwachting is dat deze afwisseling de biodiversiteit vergroot, meer kansen biedt voor insecten en vogels, en beter is voor de bodem en de weerbaarheid van gewassen. Er zijn hier veel geelgorzen, grasmussen en blauwborsten. In de gewassen broeden gele kwikstaarten en drie paartjes patrijs op het land. Ook verscheen na 20 jaar afwezigheid de grauwe klauwier, afgelopen jaar, aldus Mulder die ons een rondleiding van een kleine twee uur zal geven.

Bij voldoende tijd kunnen we deze excursie combineren met een wandeling/bezoek aan de Heemtuin in Muntendam. Hier is ook een horeca gelegenheid.

Bloemenstrook in aardappelakker
Foto: Elvira Werkman

Wanneer: Zaterdag 23 mei 2020

Vertrek: om 7.30 uur bij het Transferium Kardingse

Duur: we hopen rond 14.30 uur weer terug te zijn in Groningen

Kosten: rondleiding €5,-, voor meerijden, €5,- te verrekenen met de chauffeur

Opgave: André Sikkema, asikkema@outlook.com, met vermelding 'meerijden' of 'met auto'

Zaterdag 20 juni

Op zoek naar de Nachtzwaluw

In het heide-en hoogveengebied van de Ganzepoel te Wateren leven o.a. houtsnippen en nachtzwaluwen. Dwaal in de nachtscheming mee met André Sikkema, langs bosranden en heidevelden. Met een beetje geluk tref je één van de meest mysterieuze bewoners van de heide, de nachtzwaluw. Luister naar de ratelende roep of de klappende vleugels tijdens de balts of geniet van zijn silhouet, als hij in vlinderachtige vlucht langs de hemel glijdt.

Wanneer: zaterdag 20 juni 2020

Vertrek: 20.00u B.S.F van Suttnerstraat 1 9728 WZ (bij de AH)

Duur: We verwachten om ongeveer 00.30u terug te zijn in de stad.

Kosten: De kosten voor het meerijden, te verrekenen met de chauffeur zijn €7,-

Opgave: André Sikkema, asikkema@outlook.com of 06 42455681

Extra informatie: Het kan verstanding zijn om DEET mee te nemen.

Wilde plantenwerkgroep

Zondag 23 februari

Op zoek naar de lente in het Winterbos

Aan het eind van de winter gaan we op excursie in het Quintusbos. We hopen dan de eerste tekenen van de naderende lente te ontdekken.

Het Quintusbos is een oud parkbos bij de monumentale buitenplaats Huis te Glimmen. De oude beuken en eiken geven het bos een prachtig aanzien, met vreemd kronkelende bomen en wortels.

Voor het overal aanwezige dode hout zorgt voor een grote biodiversiteit.

Aan het eind van de winter kun je merken dat de bomen en planten zich opmaken voor de lente en de vogels laten zich ook al weer horen.

Wanneer: Zondag 23 februari 2020

Waar: Aan de Rijksweg tegenover Steenhuis piano's (Rijksweg 34, 9756 AG Glimmen).

Tijd: We starten om 10.00 uur. De excursie zal ongeveer 2 uur duren.

Kosten: Geen

Opgave: ivng groningen.plantenwerkgroep@gmail.com

Woensdag 27 mei

Verrassende natuur tussen Hoornsedijk en Hoornse Meer

In de Noordoosthoek van het Hoornse Meer is het afgelopen jaar veel veranderd. Er is een herinrichting gekomen waarbij nieuwe waterpartijen en paden zijn aangelegd. Welke begroeiing heeft zich hier ontwikkeld? Zien we pioniersplanten en nieuwe aanplant? We gaan eerst langs het vernieuwde gedeelte. Vervolgens lopen we langs de oude natuur tussen het Hoornse Meer en de Hoornsedijk.

Wanneer: Woensdag 27 mei 2020

Tijd: van 10.00 tot ongeveer 12.00 uur

Waar: ronde parkeerplaats op de Hoornsedijk (route mailen we bij opgave)

Kosten: Geen

Opgave: Edda Kammenga, ivng groningen.plantenwerkgroep@gmail.com

Extra info: Er kunnen maximaal 16 deelnemers mee.

Zaterdag 27 juni

Bargerveen, een wandeling door een veenlandschap

Het Bargerveen, ooit deel van het grote Boertangermoeras, is een van de laatste overblijfselen van het veenlandschap. Er zijn hier nog stukken levend veen te vinden. Je krijgt een indruk van hoe delen van Nederland eruit zagen voor de veenontginningen.

We gaan op zoek naar de typische veensoorten als eenarig wollegras, veenmos en zonnedaauw.

Het Bargerveen staat bekend om zijn rijkdom aan vogel- en libellesoorten en we houden onze ogen hiervoor open. Dus verrekijker mee!

Wanneer: zaterdag 27 juni 2020

Tijd: vertrek 10 uur vanaf het Overwinningsplein, terug rond 15.00 uur

Opgave: ivng groningen.plantenwerkgroep@gmail.com

Zonnedaauw

Werkgroep Wilde Planten Tuinen

De werkgroep houdt ieder voor- en najaar een **ruildag** voor (wilde) planten. Met de schrikbarende afname van insecten en andere geleedpotigen in ons milieu is het belangrijk dat we van onze tuinen niet ook zo'n insectenwoestijn maken. Veel 'tuinliefhebbers' maken hun tuin winterklaar. Alle afgestorven planten afknippen en met veel lawaai ieder blaadje met blazers uit onze tuin verwijderen. Waar blijft de schuilgelegenheid voor al onze insecten en andere dieren. WEG! Ook de winterdekking om het invriezen (lees doodvriezen) van vaste planten hebben we verwijderd.

Dat is wellicht net de bedoeling van onze plantenverkopers: veel verkoop van planten in het voorjaar om die lege plekken in onze tuinen weer te vullen. Kijkt u maar eens bij onze plantenkwekers hoe zij hun planten winterbescherming geven.

Laat al die afgestorven stengels staan. Menige solitair levende bij overwintert in dit soort stengels. Leg anders

in ieder geval een aantal bundels bamboe of riet in uw tuin.

Veel van dit soort kennis kunt u opdoen tijdens de ruildagen en de **tuinbezoeken** die we altijd houden. Waarom is ons programma nog niet bekend? Omdat we nog niet weten hoe ons voorjaar zal verlopen. Koud, nat, warm of droog. De gastvrouw/heer van de tuinen die we bezoeken wil graag hun mooie tuin laten zien. Daarom plannen we het op een later tijdstip.

De leden van de werkgroep krijgen gewoon bericht en anderen kunnen onze activiteiten gewoon in de gaten houden op onze **IVN-website**.

Veel tuinplezier in 2020!

Ernst Flentge, coördinator

Adressen en informatie

IVN Groningen-Haren
Laagveld 50
9753 KB Haren
ivn.nl/afdeling/groningen-haren
ivngroningenharen@gmail.com

Bestuur

Voorzitter

Taken worden tijdelijk waargenomen
door secretaris en penningmeester

Secretaris

Toeska Coolen

ivngroningenharen@gmail.com

Penningmeester

Bert Bemmer

ivn.groningen.fin-adm@ziggo.nl, 050-2803416

IBAN NL12INGB0003742937

t.n.v. IVN afd. Groningen-Haren

Leden

Els van den Boomgaard, Ernst Flentge, Mirjam Aalfs,
Edda Kammenga, Gerard Smeding, Ina Velthuis en
Astrid van der Werf

Ledenadministratie

Frans Kromme

E-mail: ivn.groningen.lidmaatschap@gmail.com

Contributie/administratie

Je kunt lid worden van het IVN voor (minstens) €24,-, waarvan de helft ten goede komt aan de lokale afdeling. Als lid kun je actief worden in een werkgroep, projectgroep, de redactie van de Groeningen of in het afdelingsbestuur.

Je kunt er ook voor kiezen om *donateur* te worden. Hiermee steun je het IVN met een bedrag per jaar van (minstens) €17,-. Dit bedrag komt geheel ten goede aan de lokale afdeling.

Leden en donateurs ontvangen het afdelingsblad *Groeningen* en de nieuwsbrief van de afdeling. Leden ontvangen daarnaast ook het landelijk tijdschrift *Mens en Natuur*.

Graag alle wijzigingen doorgeven aan onze ledenadministratie! Denk hierbij aan een verhuizing, een overschrijving naar een andere IVN-afdeling, een nieuw e-mailadres of een opzegging.

Werkgroepen en coördinatoren

Vogelwerkgroep

Willy Sjaarda

willy.sjaarda@gmail.com, 06-25583942

Wilde plantenwerkgroep

Ina Velthuis

ivngroningen.plantenwerkgroep@gmail.com

Werkgroep Wilde Planten Tuinen

Ernst Flentge

e.w.flentge@freeler.nl, 050-5349131

Werkgroep Stadsecologie

Gerard Smeding

gerardsmeding@gmail.com

Werkgroep Natuurkids

Mirjam Aalfs

mirjamaalfs@gmail.com, 06-33373301

Werkgroep Natuur en meer!

Edda Kammenga

ivngroningen.natuur.en.meer@gmail.com

Werkgroep PR & Communicatie

Astrid van der Werf

ivngroningenharenpers@gmail.com

IVN Consulentschap Groningen

Postbus 1020

9701 BA Groningen

consulentschap.groningen@ivn.nl

050-3135933

Vrijwilligersconsulent

Marit Stokkentreeff

IVN Landelijk

Postbus 20123

1000 HC Amsterdam

www.ivn.nl

020-6228115

Kopij voor Groeningen 2020-2 vóór 10 juni 2020
sturen naar:

ivngroningen.redactiegroeningen@gmail.com of
Grote Kruisstraat 6, 9712 TT Groningen

Redactie

Edda Kammenga

Frans Kromme (fotografie)

Denise Humalda (eindredactie)

Vormgeving

Jan Faber

Druk & verspreiding Editoo.nl